

Ziņojums: Latvijas mediji Covid-19 pandēmijas krīzes ekosistēmā: veiksmes un neveiksmes
Skaidrīte Lasmane, Dr. phil., emeritētā profesore, LU SZF SPPI vadošā pētniece

Ziņojums balstās divos LU SZF pētījumos:

- Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu programmas projektā Nr. lzp-2018/2-0260 **“Latvijas mediju ekoloģija: ceturtais industriālās revolūcijas pārmaiņu analīze”(2017-2020), vad.asoc. prof. Marita Zitmane**

Kolektīva monogrāfija: *Latvijas mediji Covid-19 pandēmijas krīzes ekosistēmā*

- Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu programmas projektā Nr. lzp-2019/1-0278. **“Dezinformācijas un sazvērestību radītie riski demokrātijai: Latvijas pieredzes pārlūkošana” (2020–2022) , vad. prof. Vita Zelče**

Atslēgas vārdi: pandēmijas krīze, mediju ekoloģija, informatīvā atbildība, sociālais noskaņojums, infodēmijas uzraudzība.

Ziņojums turpina iepriekšējo LMĒP organizēto semināru referentu -- Mārtiņa Kaprāna un Aināra Dimanta -- ziņojumus par medijiem kā sistēmu, šoreiz uzsverot ekoloģisko pieeju. Mediju ekoloģija ir daudzu parādību un norišu kopsakara un sintēzes jēdziens. Tas atklāj mediju vitālo un mobilo vietu sociālajā ekosistēmā. Visdažādāko savstarpējo attiecību un ietekmju rezultātā top realitāte, kurai ir sava attīstības loģika un kurā informācija un komunikācija nodrošina māju (oikos) drošību un ilgtspēju. Par pašsaprotamu atzīstot mediju lomu komunikācijā, nākas iedziļināties plašajās attiecībās un transformācijās, ko daudzveidīgo mediju klātbūtne ierosina sociālajā un kultūras vidē, kuras daļa tā ir.

Mediju ekoloģijas jēdziens pētniecībā ienācis 20. gadsimta 60-70. gadu mijā, sekojot ASV izglītības un kultūras teorētiķim Neilam Postmanam (Postman, 1931-2003). Pamatojoties uz tolaik jaunā medija -- televīzijas, kā arī literatūras, radio, preses un citu plaši pazīstamu un pierastu mediju analīzi, viņš 1971. gadā Šteinhardta Izglītības skolā Ņujorkā pirmoreiz izstādājis un ieviesis mediju ekoloģijas studiju programmu. Ar mediju ekoloģiju Neils Postmans pieteicis „mediju kā vides studijas”, kuras attiecinātas uz mijdarbību starp cilvēkiem/sabiedrību/auditoriju

un medijiem, proti, to ietekmi uz cilvēku apziņu, pasaules izpratni, uztveri, uzskatiem, domāšanu, jūtām un to, kā mediju izraisītās pārmaiņas sekmē pielāgošanos videi, izdzīvošanu un attīstību. (Postman, Neil. (1969). *Teaching as a Subversive Activity*. New York: Delacorte Press). Lai minēto kopsakaru padarītu spilgtāku un uzskatāmāku, Neils Postmans nošķīris televīziju kā tehnoloģiju no televīzijas kā medija, pasvītrotot tā nepārprotamo ietekmi uz sabiedrību, izglītību un kultūru. (Postman 1986, 85)

Ar Neilu Postmanu iedibinātais jaunais mediju pētniecības aspekts turpina plaši pazīstamo Maršala Makluena mediju hibrīdo pētniecības ievirzi: mediju tehnoloģijas krustojas un mijdarbojas ar esošo cilvēkvidi un izraisa procesuālas pārmaiņas tajā, vienlaikus būdamas no šīs vides atkarīgas.(McLuhan 1997, 49). Tālāk attīstot Maršala Makluena populāro izteikumu par mediju kā ziņu, Neils Postmans uzdevis jautājumus par tehnoloģiju vides struktūru un procesiem: kā mediju vide ietekmē mūsu domāšanu un attieksmes (Postman 1969, 17). Vide pieprasa un pieļauj tai atbilstošu uzvedību, kas ir vērojama un pētāma, lai pielāgotos, mainītu un uzlabotu to.

Vide, sadzīvošana un izdzīvošana tajā savukārt ir tradicionāls evolūcijas un ekoloģijas pētniecības priekšmets. Ekoloģiskais aspekts vai ievirze norāda uz tīklojumu un kopsakaru, ko ilustrē jēdziena ekoloģija cilme (gr. oikos—māja), kur māja izsaka patvēruma, drošības, aizsardzības, izdzīvošanas un attīstības nosacījumu kopumu.

Mūsdienās mediju ekoloģijas jēdziens un pētījumi turpina papildināt un padziļināt komunikācijas nozari un tās teoriju. Vienlaikus tā iegūst jaunas pētniecības tradīcijas nozīmi, kuras centrālais princips attiecas uz to, ka mediji nav tikai kanāls, tehnoloģija, līdzeklis, bet funkcionē vidē un darbojas kā vide, pārveidojot/mainot cilvēku attiecības, domāšanu, jūtu un sociālās uzvedības veidus. No šauri instrumentālas un nošķirtas nozares mediju pētniecība iegūst starpdisciplināru kopsakara raksturu. Par to liecina gan jaundibinātā Mediju ekoloģijas asociācijas pētījumi, tās periodiskais izdevums *Explorations in Media Ecology*, gan arī „mediju dzīves” jēdziens, kas gan vairāk pasvītro mūsdienu dzīves neiespējamību ārpus medijiem. (Mark Deuze, 2012). Mediju vides transformācijai līdzī mainās žurnālistu loma un funkcijas. Tiek pārskatītas mediju kā informācijas avota, sargsuņa, vārtsarga, publiskā pārstāvja, politiskā mediatora (starpnieka) un citas tradicionālās lomas, pārejot uz digitālo jeb līdzdalības (participatory) žurnālistiku.

Ekoloģiskais lietderīgums un funkcijas intensīvāk atklājas krīzes laikā, kad mainās izdzīvošanas

un attīstības nosacījumi. Krīzes (grieķu crisis) – jēdziens, kas sākotnēji lietots medicīnā, norāda uz pagrieziena punktu slimības un jebkura procesa norisē -- vai nu uzlabošanā vai pasliktinājumā. Parasti ar krīzi izteic notikumu kopumu, ko uztveram kā krasu, pārsvarā kādu negatīvu pārmaiņu izraisītu pavērsienu, kas ietekmē dabas vai sociālās ekosistēmas stabilitāti, piespiež mainīt dzīves paradumus, meklēt jaunas izdzīvošanas iespējas un pārnes iegūto pieredzi un turpmāko attīstību. Krīze ir vairāk vai mazāk savstarpēji saskaņotas un dzīvei piemērotas funkcionēšanas iedragājums, kas izsauc visas ekosistēmas pārkārtojumu nepieciešamību. 1933. gada pasaules ekonomiskās krīzes sakarā latviešu filozofs Teodors Celms krīzi raksturojis kā „lūzumu kādas attīstības gaitā, pēc kura šī attīstība vai nu iet jaunā augšanas virzienā vai arī tuvojas neesamības bezdibēnim.” (Teodors Celms. (1933). Tagadnes problēmas. Rīga: Valters un Rapa, 3. lpp.) Krīze ir koncentrēšanās laiks, intensificējot darbības enerģiju gan praktiskai eksistenciālai esībai, gan pētniecībai un refleksijai.

Ziņojumā pievērsta uzmanība trim Latvijas mediju atbildības virzieniem Covid-19 izraisītās krīzes ekosistēmā: informatīvajai atbildībai, sociālā noskaņojuma veidošanas ētikai un infodēmijas uzraudzības stratēģijai.

Informatīvā atbildība

Ziņojumā atzinīgi vērtēta Latvijas tradicionālo un interneta mediju komunikāciju Covid -19 pandēmijas laikā, ik dienu informējot par slimības gaitu, slimnīcās ievietoto, smagi slimo un mirušo, kā arī izveseļojušos skaitu. Statistikas datu precizitāti mediji iegūst no ticamiem oficiāliem avotiem – veselības organizācijām, Eiropas un Latvijas parlamentiem, Latvijas valdības lēmumiem utt. Informatīvās atbildības kopsakarā ziņojumā pievērsta uzmanība vairākiem mediju darbības problemātiskiem virzieniem:

- Sensacionalizācijai, īpaši ziņu virsrakstos, kas deformē patiesību par ekosistēmas realitāti un tās patieso stāvokli.
- Statistisko ziņu vienveidībai, tās nepapildinot ar individuālās pieredzes stāstiem un dziļākiem komentāriem. Tā veidojas vienaldzīga rutīna, izslēdzot bagātu emocionālās pieredzespotenciālu.
- Nāves ziņu sensibilitātei neveicinot līdzcietību, sērās un zaudējumu sāpēs nerodot

sabiedrības saliedētību un vienotību, kā to apliecina ASV mediju, piemēram, The New York Times pozitīvā pieredze, ziņojot par 500000 un pēc 103 dienām arī par 600000 mirušo amerikāņu piemiņas rituāliem kopā ar prezidenta Džo Baidena uzrunu tautai.

- Melu un viltus ziņu apkarošanai, pievēršot uzmanību NATO Stratēģiskās analīzes izcilības centra iegūtajiem pētījumiem, pētnieciskās žurnālistikas centru veikumam.,
- Stigmatizācijas nepieļaušanai, padarot par aizdomās turamiem veco ļaužu pansionātu iemītniekus, bezpajumtnieku vidi, ģimeņu vidē nevajadzīgi uzsverot vardarbību un pavirši vispārinot pusaudžu depresivitāti.

Sociālais noskaņojums.

Ziņojumā raksturoti vairāki diskursi, kas veido noskaņojumu Latvijas sociālajā ekosistēmā : Covid-19 bīstamības diskurss, valdības ierobežojumi, ikdienas mājas dzīve, ekonomiskais stāvoklis, vakcīnu šaubas un ticība, kā arī radošas, proaktīvas, uz nākotni vērstas aktivitātes.

Raksturoti vadošie, dominējošie pandēmijas noskaņojumi Latvijas medijos, par optimālu atzīstot līdzsvarotību un mērenību. To vidū:

- Bailes, satraukums un tā vājināšana, kas pieaug pandēmijas sākumā un mazinās turpinājumā. Jauns satraukums pieaug vakcīnu izvēles sakarā.
- Niknums, dusmas, naidis, tā izpausmes un slāpēšana.
- Zaudējumu sāpes, sāras, līdzcietība, iejutība un solidaritātes izpausmes medijos
- Vienotība un indivīda pašatbildības mobilizācija, kas uzsvērta samērā piesardzīgi
- Radoši proaktīva noskaņojuma mediācija, performance, komunikācija.

Infodēmijas pārvaldīšana.

Ziņojumā pievērsta uzmanība jaunākajiem dezinformācijas un sazvērētību pētījumiem.

Izmantota Eiropas komisijas izstrādātā piecu soļu komunikācija:

vairot digitālās ekosistēmas caurskatāmību (transparency);

- 2) stiprināt mediju un informācijas pratību;
- 3) attīstīt rīkus lietotāju un žurnālistu pilnvaru noteikšanai un **stiprināt pozitīvu iesaisti**
- 4) aizsargāt Eiropas ziņu mediju ekosistēmas daudzveidību un ilgtspēju;
- 5) veikt pētījumus par dezinformācijas ietekmi Eiropā.

(https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/action_plan_against_disinformation.pdf) and Code of Practice (<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/code-practice-disinformation>).

Infodēmijas problēmas un risinājumu virzieni:

Kā nošķirt platformu un mediju

Infodēmija ir tikai simptoms, kaut kā nozīmīgākā signāls mediju infrastruktūras līmenī, ne tikai satura līmenī

Veicināt pārbaudītu stāstu cirkulāciju mediju ekosistēmā

Decentralizēt centralizētus tīklus, sadalīt to vieglāk kontrolējamās infoplūsmās (granularity)

Izpētīt dezinformācijas izplatības loģiku

Padarīt mazāk efektīvu dezinformācijas izplatību, automātiski apturot to

Ne tikai faktu kontrolējamība, bet viedokļu un vērtību infodēmijas uzraudzība

No regulācijas roku darba uz automatisku MI kontroli

Literatūra

Bechman, Anja. (2020). Tackling Disinformation and Infodemic Demand Media Policy Changes. *Digital Journalism*, vol. 8(6), 855-863

Celms, Teodors. (1933). Tagadnes problēmas. Rīga: Valters un Rapa.

Deuze, Mark. (2013). Media Life. Cambridge, Malden: Polity.

Ellul, Jack. (1980). The Technological System. New York: Continuum.

Linley, Margareth. (2016). Ecological Entanglements of DH. In: Gold, Matthew K. and Klein, Lauren F. Debates in the Digital Humanities 2016 : University of Minnesota Press

<https://www.jstor.org/stable/10.5749/j.ctt1cn6thb.37> Izgūts 28.09.2020.

McLuhan, Marshall. (1964/1997). Understanding Media. The Extensions of Man. London: Routledge.

Nīče, Frīdrihs. Melošanas māksla. Pārdomas un aforismi. Rīga: Zvaigzne ABC.

Postman, Neil. (1986) Amusing Ourselves to Death. Public Discourse in the Age of Show Business. New York: Penguin Books.

Postman, Neil and Weingarten, Charles. (1969). Teaching as a Subversive Activity. New York: Delacorte Press.

WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 – 11.

03.<https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>.

Wong, Muk Yan. (2016). The Mood-Emotion Loop. *Philosophical Studies* 173 (11):3061-3080
.https://philpapers.org/rec/WONTML-3.